
atief van enkele Amsterdamse predikanten was uitgegaan, en men ook altijd in de hoofdstad zou vergaderen, was toch het Noordelijk, speciaal het Gronings element bij de start van deze vereniging opvallend. In de commissie van vijf die in 1866 werd ingesteld om te bezien in welke vorm men in de toekomst zou samenkomen, zat niet alleen de Groninger theologische hoogleraar W. Muurling, die zich had afgewend van de door Hofstede de Groot voorgestane koers, maar ook de dito predikanten E.J.P. Jorissen en B.J.C. Mosselmans. Toen in 1870, min of meer als pendant van 'Hulp en leiding', c.q. de Confessioneele Vereeniging, de Nederlandsche Protestantenbond (NPB) ontstond, hadden de modernen dezelfde organisatiegraad bereikt als de orthodoxen.³⁰

Toen laatstgenoemd punt werd bereikt, bezaten in de Hervormde Kerk inmiddels reeds drie jaar alle mannelijke lidmaten³¹ – onder wie ook zeer velen die op politiek terrein niet meetelden – het kiesrecht, waardoor ze invloed konden uitoefenen op de benoeming van ouderlingen, diakenen en predikanten. Al snel werd nu duidelijk hoe er door gewone kerkleden over de verschillende richtingen gedacht werd. De orthodoxie behaalde binnen enkele jaren in de meeste plaatselijke gemeenten de overhand. Het gevolg was echter ook dat de verhoudingen zich verscherpten: met name bij het beroepen van predikanten kon vooral in grotere plaatsen een hele verkiezingsstrijd ontstaan, compleet met folders waarin de kandidaten van de verschillende richtingen werden aangeprezen. De tijd waarin mannen als Suringar en Hofstede de Groot binnen en buiten de kerk allerlei initiatieven namen om het 'volk' te 'beschaven' en 'op te voeden' verliep. De objecten van beschaving kregen nu zelf invloed en de predikanten reageerden daarop door zich als vertegenwoordiger van een bepaalde 'richting' te profileren. De invloed van de grondleggers van de eerste generatie predikantenverenigingen, de Groningers, nam sterk af. Het hielp hen niet dat zij zich als 'evangelische richting' presenteerden, als een redelijk alternatief tussen de uitersten van modern en orthodox.³²

Ik geef drie voorbeelden die illustreren hoe snel de invloed van de orthodoxie zich uitbreidde. In de eerste plaats kan genoemd worden in dat 1870 de Utrechtse predikant A. Kuyper, die in de Domstad uitgegroeid was tot nationaal kampioen van de democratische vleugel van de orthodoxie, als eerste gekozen predikant naar Amsterdam werd gehaald.³³ Sprekender nog is wat gebeurde bij de afdeling Amsterdam van de Nederlandsche Vereeniging Vrienden der Waarheid. Deze afdeling, die in februari 1854 was opgericht als verzetsorganisatie tegen het beroep van Meijboom naar Amsterdam, telde begin jaren zeventig ruim 200 leden. Het meeleven met de vereniging was toen echter tanende: de gebrui-

³⁰ Zie voor de NPB en m.n. Haarlemse afdeling daarvan ook de bijdrage van De Vries, boven, 26.

³¹ Uitgesloten waren alleen diegenen die bedeed werden – ze zouden gemakkelijk omgekocht kunnen worden – en zij waartegen een tuchtmaatregel van kracht was.

³² Vgl. J. Vree, 'P. Hofstede de Groot en de vergadering der Evangelische Alliantie. Een beslissende episode uit de nadagen van Groninger richting en Réveil (1864-1867)', in: *DNK* 34 (mei 1991), 13-38, en Klooster, *Groninger Godgeleerdheid*, 194-296.

³³ Meer daarover in de bijdrage van Houkes, boven, 84.